

УДК 370.18.03

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2019.64-1.7>**І. В. Казанжи**доктор філософії в галузі освіти, доцент,
доцент кафедри початкової освіти
Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського

ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНО-ПАРТНЕРСЬКИХ СТОСУНКІВ В УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Гуманістичні та демократичні тенденції розвитку українського суспільства, об'єктивне зростання ролі його моральних засад зумовили суттєві зміни освітніх пріоритетів і цінностей. Серед ціннісних орієнтирів сучасної освіти проблема гуманізації, виховання толерантності підростаючого покоління, готовності до взаєморозуміння, партнерства посідає особливе місце не тільки в Україні, а й у цілому світі. Залучення до партнерських стосунків стає вкрай важливим, оскільки є необхідною умовою для створення атмосфери доброзичливості і взаєморозуміння між людьми на шляху до побудови демократичного суспільства.

Метою статті є уточнення сутності і структурних компонентів поняття «толерантності» як особистісного утворення в молодших школярів, розкриття специфіки розвитку толерантної поведінки учнів в освітньому просторі школи I ступеня, формування партнерських стосунків між педагогами і дітьми, що ведуть до взаєморозуміння всіх учасників освітнього процесу у Новій українській школі. Проблема емпатійно-толерантної поведінки складна й різноманітна. У статті її розглянуто у контексті ціннісного ставлення до людей незалежно від раси, національності, соціального стану, політичної орієнтації, культурної належності. Виникають суперечності між об'єктивними реаліями сучасного суспільства у вихованні доброзичливості та взаєморозуміння життя та відсутністю розроблених теоретичних і методичних аспектів процесу виховання в учнів молодших класів, налагодження партнерських стосунків із батьками і вчителями.

У дослідженні використано теоретичні та праксеологічні методи дослідження: аналіз педагогічних джерел, анкетування, тестування, моделювання тощо.

Унаслідок проведеного експерименту було зроблено висновок про необхідність поглиблення гуманізації освітнього процесу, посилення уваги до питань виховання емпатії, толерантності в учнів початкової школи. Найбільш вагомим є підвищення якості практичного втілення феномена гуманізації у Новій українській школі на основі творчого застосування теоретичних уявлень.

Ключові слова: толерантність, толерантна поведінка, освітній простір, функції толерантності, партнерські стосунки, гуманізація освітнього простору, взаєморозуміння.

Постановка проблеми. Гуманістичні та демократичні тенденції розвитку українського суспільства, об'єктивне зростання ролі його моральних засад зумовили суттєві зміни освітніх пріоритетів і цінностей.

Серед ціннісних пріоритетів сучасної освіти проблема виховання толерантності підростаючого покоління, готовності до партнерства посідає особливе місце не тільки в Україні, а й у цілому світі. Залучення до партнерських стосунків стає вкрай важливим, оскільки є необхідною умовою для створення атмосфери доброзичливості й взаєморозуміння між людьми на шляху до побудови демократичного суспільства.

Звільнення школи від авторитаризму, здійснення гуманістично спрямованого підходу до дитини забезпечують основи Нової української школи. У зв'язку з цим доцільно підкреслити, що успішність реалізації гуманізації освіти неможлива без створення збагачуючого виховного середовища в сучасній школі, яке залежить від того,

на які цінності зорієнтовані випускники педагогічних навчальних закладів, наскільки вони озброєні гуманістичними методиками та технологіями.

Проблема виховання толерантної поведінки складна й різноманітна. Ми розглядаємо її у контексті ціннісного ставлення до людей незалежно від раси, національності, соціального стану, політичної орієнтації, культурної належності. Виникають суперечності між об'єктивними потребами сучасного суспільства у вихованні доброзичливості та взаєморозуміння на всіх рівнях життя та відсутністю розроблених теоретичних і методичних аспектів процесу виховання доброзичливості в учнів молодших класів, емпатійного ставлення до однолітків, налагодження партнерських стосунків з батьками і вчителями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сутність означеної проблеми була розглянута багатьма науковцями, орієнтирами досліджень стали традиції гуманізму світової педагогічної думки (Я.А. Коменський, Й.-Г. Песталоцці,

Г.С. Сковорода, К.Д. Ушинський, С.Ф. Русова, А.С. Макаренко, В.О. Сухомлинський та інші). В аспекті загальнонаукової методології гуманізації педагогічного процесу важливими є праці І.А. Зязюна, В.Г. Кременя, В.С. Лутая, Л.В. Максимова, В.О. Огнев'юка та інших учених, у яких розглядаються філософські засади реалізації людиною власного гуманістичного потенціалу та сучасних світоглядних орієнтацій.

Проблемам сутності гуманізації та її реалізації в освітньому процесі присвячено наукові праці багатьох педагогів: Ш.О. Амонашвілі, Є.С. Барбіної, В.О. Білоусової, А.М. Бойко, О.І. Вишневського, С.У. Гончаренка, М.Б. Євтуха, А.О. Кияновського, М.Ю. Красовицького, Ю.І. Мальованого, В.С. Пікельної, О.Я. Савченко, В.А. Семиденко, О.В. Сухомлинської, Л.О. Хомич та інших.

Дослідженням понять «толерантність», «толерантна поведінка», «партнерство», «емпатійні стосунки» займаються вчені О.Б. Скуратова, П.М. Степанов, О.О. Бабаєва, О.В. Столяренко, Г.С. Кожухар, С.В. Болдирєва, Д.В. Колесов, Е.Ю. Клепцова, І.В. Каганець, Л.В. Ніколаєва, О.В. Волошина, С.В. Бобінова.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. У сучасній педагогічній науці немає однозначного визначення понять «толерантність» і «партнерство». І.В. Воробйова вважає, що толерантність являє собою багатоаспектний конструкт, що містить особистісний, емоційний, когнітивний та поведінковий компоненти, а також виділяє психологічні передумови розвитку і прояву толерантності. Природну основу толерантності розглядають П.М. Степанов і Д.В. Колесов. Крім того, вони виділяють також толерантність проблемну, вимушену і толерантність виховання [1].

Необхідність виховання культури толерантності виникає з найперших днів навчання в учнів початкових класів. Одним із завдань у формуванні особистості молодшого школяра є збагачення його етичними уявленнями та поняттями. Тому останнім часом усе частіше і частіше виникають розмови про толерантний світ, тобто світ без насильства і жорстокості, світ, в якому найголовнішою цінністю є неповторна і недоторкана людська особистість.

На думку Л.І. Сьоміної, основну роль у вихованні толерантності відіграє освіта, яку традиційно сприймають як процес і результат засвоєння людиною досвіду поколінь у вигляді системи накопичених знань, практичних умінь і навичок [2].

Ми підтримуємо думку О.Г. Асмолова в тому, що саме в межах освітнього простору відбувається повноцінне виховання толерантної поведінки молодших школярів не тільки як важливої соціальної цінності, а й як особистісно важливої якості. Толерантність і освітній простір мають міцний взаємозв'язок, оскільки виховання толерантності відбувається більш успішно саме в освітньому про-

сторі, водночас ефективність навчально-виховного процесу в межах освітнього простору залежить від прояву толерантності у взаємодії тих, хто навчається [3].

На думку дослідниці О.А. Гриви, виховання толерантності ґрунтується на такому: поважному ставленні один до одного; на знайомстві дітей, молоді, населення з традиціями, культурою та історією свого народу; на відповідній педагогічній культурі вихователів; на можливості національної та релігійної освіти для кожного народу; на створенні й функціонуванні національно-культурних, релігійних та інших організацій [4].

Мета статті – уточнити сутність і структурні компоненти поняття «толерантність» як особистісного утворення в молодших школярів, розкрити специфіку розвитку толерантної поведінки учнів в освітньому просторі школи І ступеня, формування партнерських стосунків між педагогами і дітьми, що ведуть до взаємопорозуміння всіх учасників освітнього процесу у Новій українській школі.

Виклад основного матеріалу. Визначення змісту та мети виховання толерантності молодших школярів потребує попереднього аналізу функцій толерантності. У В.В. Андрієвської ми знаходимо характеристику мирозабезпечувальної, регулятивної та психологічної функцій толерантності. Наприклад, мирозабезпечувальна функція визначає багатомірність середовища й різних поглядів; забезпечує гармонійне мирне співіснування носіїв інших релігійних, національних або культурних відмінностей. Регулятивна функція, на думку дослідника, дає змогу стримувати ворожість у поєднанні з позитивною реакцією, представляє конструктивний вихід із конфліктних ситуацій, орієнтує відносини на дотримання рівних прав, поваги та свободи. Психологічна функція стає основою для нормалізації психологічної атмосфери в групі, суспільстві, формує та розвиває етнічну, національну самосвідомість, підтримує й розвиває самооцінку особистості. Учена також виокремлює комунікативну та орієнтаційно-евристичну функції, які, на її думку, існують у межах індивідуальної моралі, оскільки толерантність дає змогу зрозуміти того, з ким спілкуєшся, а також оптимізує процес спілкування. У межах суспільної моралі дослідник виділяє гносеологічну, прогностичну та превентивну функції [5]. У дослідника В.В. Андрієвської, крім вищевказаних функцій толерантності, можна знайти характеристику таких функцій, як виховна, креативна, феліцитологічна. Наприклад, виховна функція забезпечує передачу досвіду позитивної соціальної взаємодії і досвіду людства загалом; є зразком організації життєдіяльності в соціумі; забезпечує успішну соціалізацію; розвиває етичне розуміння, співпереживання, вміння лояльно оцінювати вчинки інших; розвиває готовність до спілкування, співпраці й розуміння; дає можливість встановити

конструктивне спілкування з представниками різних груп, іншого світогляду; забезпечує збереження та перебільшення культурного досвіду групи, етносу, суспільства. Креативна функція забезпечує можливість творчого перетворення навколишньої дійсності; створює умови для безпечного вияву дивергентності, творчої активності. Феліцитологічна функція дає змогу відчути щастя від спілкування з іншими представниками й усвідомлення своєї індивідуальності, від визнання особистості групою і світом загалом. Виділяють також гуманітарну, ідентифікаційну функції толерантності й функцію соціальної адаптації. Соціально-адаптивна функція толерантності значуща, оскільки реалізується в процесі рефлексії особистості, а гуманітарна засновується на формуванні ціннісних орієнтацій та інтересів людини «з метою розвитку духовно багатой особистості, що вміє протистояти авторитаризму і нелюдяності» [6].

Толерантність і освітній простір мають міцний взаємозв'язок, оскільки виховання толерантності відбувається більш успішно саме в освітньому просторі, водночас ефективність навчально-виховного процесу в межах освітнього простору залежить від прояву толерантності у взаємодії тих, хто навчається.

Отже, основні функції толерантності в молодшому шкільному віці ми виділяємо, спираючись на специфіку самої толерантності, а також психолого-педагогічні домінанти виховання толерантності в учнів молодших класів. Наприклад, серед функцій, які толерантність може виконувати в життєдіяльності молодшого школяра, виділяємо функції стійкості, спонукальну, адаптаційну, оцінно-прогностичну та інтегруючу. Функція стійкості полягає у формуванні в учнів молодших класів адекватного ставлення до дійсності, конкретних життєвих ситуацій, власної поведінки й оточення.

Спонукальна функція толерантності забезпечує початок поступового усвідомлення молодшим школярем власної позиції, власного «Я», що передую формуванню самоідентифікації й автономії його особистості. Ця функція визначає мотивацію поведінки молодшого школяра, сприяє розвитку його критичного мислення, розширює світогляд. Адаптаційна функція сприяє становленню позитивного ставлення до конструктивної співпраці з виробленням спільного вирішення проблем. Оцінно-прогностична функція дає змогу молодшому школяреві поступово розширювати контакти спілкування, сприяє вмінню встановлювати контакти на основі відкритого діалогу. Учні поступово починають розуміти, що сумісна діяльність не завжди ґрунтується на основі однакових уявлень, інтересів і мотивів. Інтегруюча функція спрямована на подолання внутрішніх зіткнень із зовнішніми, що присутні в мікрогрупах і загрожують збереженню групи. Зазначена функція забезпечує стабільність

у мікрогрупах, класі, школі та стимулює розвиток міжособистісних стосунків між учнями.

Толерантна поведінка виявляється в позитивному ставленні до себе – почутті власної гідності та вмінні поважати гідність інших людей незалежно від національної, етнічної, релігійної і соціальної належності та індивідуальних особливостей; здатності до самопізнання та саморозвитку; позитивному ставленні до інших і доброзичливому ставленні до світу. Саме тому сім'я показує зразок і закладає основи толерантних відносин. Дослідники В.Г. Маралов, В.А. Ситаров, А.Г. Козлова пропонують розпочинати формувати толерантність у дошкільному віці через тренування і розвиток витримки, у молодших школярів – через формування елементів толерантності, у підлітковому і старшому шкільному віці – через розвиток толерантності.

У молодшому шкільному віці (2–4 класи) орієнтація дітей у своїй поведінці на дорослих замінюється орієнтацією на колектив ровесників. Все більшого значення для розвитку дитини набуває її спілкування з однолітками, де засвоюються відносини дружби, лідерства. Переважає гомосоціальний характер спілкування [7].

Толерантність виявляється у молодших школярів у постійному дотриманні гуманістичних принципів, норм і вимог у взаєминах із людьми, визнанні потреб та інтересів іншої людини, її права на позитивне волевиявлення; орієнтації на позитивне в людях; здатності до морального вдосконалення; постійній спрямованості на іншу людину, повазі її гідності; доброзичливості, довірі; співчутті, співпереживанні, доброті, своєчасній допомозі, доброчесності й милосерді.

Толерантність молодших школярів визначається сформованими в особистості установками, звичками, світоглядом; підлягає цілеспрямованому вихованню й самовихованню. Важлива роль у цьому належить педагогу. Духовна культура вчителя відбиває здатність його до грамотного, вільного і повного сприйняття та аналізу різноманітних явищ реальної дійсності, уміння адекватно оцінювати й класифікувати її, а головне – будувати педагогічну діяльність відповідно до соціально значущих норм людяності і краси.

Глибокі знання, високодуховна ерудиція стимулюють виникнення різнобічних інтересів у вихованців, а наявність естетичних почуттів допомагає вчителю не лише зрозуміти, а й відчути переживання учнів, розібратися у внутрішніх мотивах поведінки дітей, піднятися у ставленні до учнів на рівень «розумних почуттів» [7].

Смислом виховання є вирішення гуманітарних завдань. Виховання повинно залучити особистість до мови людської культури, повинно допомогти усвідомити дійсність як «світ людини», як взаємодію людей. Вирішуючи гуманітарні завдання, вихо-

вання підводить особистість до усвідомлення своєї унікальності. Виховання – це формування особистості як творця свого життя і своєї долі. Воно готує людину до суб'єктивної діяльності. Гуманістичне виховання особистості передбачає формування здібності до саморозвитку, культивування імпульсу до самовдосконалення.

На думку Ш.О. Амонашвілі, основне завдання педагогіки партнерства – зробити дитину добровільним соратником, співробітником, однодумцем у своєму ж вихованні, освіті, навчанні, становленні, зробити її рівноправним учасником педагогічного процесу, дбайливим і відповідальним за цей процес, за його результати [8, с. 47]. Сутність означеного підходу визначалась створенням та організацією учителем міжособистісної взаємодії, яка б змінювалась в «оптимістично-гуманній атмосфері» і вимагала б від нього майстерності та вміння ефективно спілкуватися.

Педагогіка партнерства – це могутній струмінь гуманної педагогіки. Гуманна педагогіка вбирає в себе педагогіку співробітництва, дає її філософське обґрунтування. Основні ідеї педагогіки партнерства:

1) увага вчителя до учнів, залучення дітей до навчання, що викликає у них радісне почуття успіху, руху вперед;

2) вчитель усіма засобами має вселяти в учнів упевненість у тому, що мета буде досягнена, тема – добре засвоєна;

3) надання учням опорних сигналів для забезпечення кращого розуміння, структурування, запам'ятовування матеріалу;

4) виключення всіх засобів примусу з арсеналу педагогічних засобів, зокрема оцінки;

5) надання дитині свободи вибору у процесі навчання;

6) застосовування самоаналізу, який реалізує ідею колективного аналізу. Коли учні знають, що їхня праця буде оцінена не тільки вчителем, але й колективом, вони працюють набагато старанніше;

7) створення загальних життєвих цілей та цінностей у класі, для чого необхідно розвивати здібності та нахили дитини в діяльності, що її цікавить, давати свободу творчості.

Педагогами-новаторами доведено, що робота з використання ідей педагогіки партнерства дає вражаючий результат – у навчальному закладі створюється сприятливий психологічний клімат, формується високий рівень внутрішньої мотивації учнів до навчання, сам процес навчання оптимізується, підвищується якість знань кожного учня.

Як зазначає О.Я. Савченко, гуманізація – це олюднення виховних відносин, визнання цінності дитини як особистості, її прав на волю, щастя, соціальний захист як людини, розвиток і вияв її здібностей, індивідуальності. Людинознавча природа вчительської праці, її різнобічність і не завжди

передбачуваність зумовлюють особливу роль особистих якостей учителя. Без любові до дітей не може бути справжнього вчителя: «Спершу люблю, а потім навчаю» [9].

На думку О.В. Вишневського, гуманізація особистості – це передусім самогуманізація, аспект і результат власної діяльності. Дитина опиняється у фокусі нашої уваги. Ця обставина змушує вчителя подивитися на учня з іншого боку, зокрема, заглибитись у внутрішній світ кожної дитини як у світ унікальний, уважно ставитися до її запитів, орієнтацій, умов життя тощо. Могутнім засобом гуманістичного виховання є стосунки між людьми – в школі і поза нею. Взаємини в школі піддаються педагогічному контролю, а тому вимоги до них особливі. Велике значення має загальний стиль життя, який склався у школі чи в окремому класі і який задається найперше керівництвом школи і самим учителем.

Учений зазначає, що добрі та людські стосунки засвоюються дитиною як норма життя. Слова Т.Г. Шевченка «Раз добром нагріте серце вік не прохолоне» вказують на одвічний закон гуманістичного виховання: атмосфера добра формує добру людину, авторитарність і жорсткість – сприяють розвитку мізантропічних рис у її характері, бо немає в раба вищого прагнення, ніж стати деспотом [10].

Як стверджує І.Д. Бех, у вихованні в особистості гуманних цінностей істотним є відношення, яке складається між спонукуючою за емоційним переживанням і об'єктом цього переживання. Завдання педагога – спрямовувати методичну роботу на формування у вихованця суб'єктивної значущості самої моральної вимоги, яка поєднується у внутрішньому плані з узагальненим завданням про об'єкт емоційного переживання. Тоді, наприклад, милосердя й характеризуватиме моральність особистості. Морально-духовне виховання неможливе без відповідного ідеалу, за яким твориться модель особистості. Досягнення такої моделі вимагає від особистості спрямованої роботи над собою, подолання внутрішнього опору, який буває досить сильним. Тому особистість має максимально активізувати всі свої внутрішні резерви, спрямувати їх у практичне русло. Тільки за цієї умови вона зможе виховати в собі орієнтир до постійного морально-духовного піднесення [11].

На факультеті дошкільної та початкової освіти ми готуємо майбутніх учителів до створення партнерських стосунків між вчителем, дітьми і батьками, формуючи гуманно-творчий потенціал студентів.

Творчий процес – важливий засіб самопізнання, тому що все, що створено людиною, наділено конкретною людською суб'єктивністю. Продукт творчості перебуває у прямій залежності від багатства культури, а також ступеня і якості його вираження. Без цього не може бути творчості. Тому для того, щоб формувати творчу особистість, духовно

окрилену особистість майбутнього вчителя, треба намагатись дати їй можливість вільно виражати свою творчу індивідуальність.

Висновки і пропозиції. Побудова толерантно-партнерських стосунків між учасниками освітнього процесу в початковій школі є однією з актуальних проблем, що потребує вирішення в сучасних умовах. Тому найбільш вагомим є не стільки розвиток і зміна усталених теоретичних положень гуманізації педагогічної діяльності вчителів, скільки підвищення якості практичного втілення феномена гуманізації в початкових класах на основі творчого застосування теоретичних уявлень.

На основі аналізу й узагальнення результатів експерименту було зроблено висновок про необхідність посилення уваги до питань виховання толерантності в учнів початкової школи, формування позитивного мислення, набуття вміння співпрацювати з однолітками і дорослими.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів поставленої проблеми. Подальшого вивчення потребують питання розвитку толерантної поведінки в учнів середніх класів; здійснення спеціальної підготовки вчителів, підвищення ефективності післядипломної освіти педагогічних кадрів з означеної проблеми.

Список використаної літератури:

1. Степанов П.М. Як виховати толерантність? *Народна освіта*. 2001. № 9. 2002. С. 14–17.
2. Сьоміна Л.І. Вчимося діалогу. Толерантність: об'єднання й зусилля. *Сім'я і школа*. 2001. № 11–12. С. 36–40.
3. Асмолов О. Історична культура і педагогіка толерантності. *Меморіал*. 2001. № 24. С. 61–63.
4. Грива О.А. Виховання толерантності в дітей та молоді. *Психолог*. 2005. № 21–22. С. 5–6.
5. Андрієвська В.В. Виховання толерантності у дітей як шлях до гуманізації суспільства. *Педагогіка толерантності*. 1997. № 1–2. С. 112–113.
6. Койкова Е.І. Визначення поняття «толерантність» у різних словникових джерелах. «Сучасні тенденції розвитку освіти в Україні та за кордоном»: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, м. Горлівка, 8–9 листопада 2007 р. С. 195–201.
7. Выготский Л.С. Психология искусства. Москва: Педагогика, 1987. 86 с.
8. Амонашвили Ш. Размышления о гуманной педагогике. Москва: Изд. Дом Шалвы Амонашвили, 1995. 496 с.
9. Савченко О.Я. Виховний потенціал початкової освіти: посібник для вчителів та методистів початкового навчання. Київ: Богданова А.М., 2009. 226 с.
10. Вишневецький О.І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: навч. посібник. 3-є вид., доопрац. і доп. Київ: Знання, 2008. 566 с.
11. Бех І.Д. Духовний розвиток особистості: поступ у незвідане. *Психологія і педагогіка*. 2007. № 1 (54).

Kazanzy I. Formation of tolerant and partner relationships in conditions of New Ukrainian School

The humanistic and democratic tendencies of the Ukrainian society development, the objective growth of the role of its moral principles have caused significant changes in educational priorities and values. Among the values of contemporary education the problem of humanization, the education of the younger generation tolerance, readiness for mutual understanding and partnership have a special place not only in Ukraine but also in the whole world. Engaging in partnerships is extremely important as it is a prerequisite for creating an atmosphere of benevolence and mutual understanding between people on the way to building a democratic society.

The purpose of the article is to clarify the essence and structural components of the concept of "tolerance" as a personal formation in junior schoolchildren, the disclosure of the specifics of the students' tolerant behavior development in the educational space of the first degree school. Formation of partnerships between teachers and children leads to mutual understanding among all participants in the educational process at the New Ukrainian School. The problem of empathetic and tolerant behavior is complex and varied. In the article it is considered in the context of a value relation to people, regardless of race, nationality, social status, political orientation and cultural affiliation. There are contradictions between the objective realities of modern society in fostering benevolence and mutual understanding of life, and the lack of the development of theoretical and methodological aspects of the process of junior pupils' upbringing, establishing partnerships with parents and teachers.

The research uses theoretical and praxeological methods: analysis of pedagogical sources, questionnaires, testing, modeling, etc.

As a result of the experiment, the conclusion was made on the need to deepen the humanization of the educational process and to increase attention to the issues of empathy and tolerance education of elementary school students. The most important is the improvement of the humanization phenomenon practical implementation quality in the New Ukrainian school on the basis of the creative application of theoretical concepts.

Key words: *tolerance, tolerant behavior, educational space, functions of tolerance, partnerships, humanization of educational space, mutual understanding.*